

УДК 82.02/.09

Н. О. Ліхоманова

Київський університет ім. Бориса Грінченка

м. Київ

ЕЛЕМЕНТИ АВТОІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

У ПРОЗІ ДЖОНА БАРТА

Елементи автоінтертекстуальності у прозі Джона Барта.

Н. О. Ліхоманова.

У статті аналізуються елементи автоінтертекстуальні у прозі Дж. Барта, які пов'язують окремі романи автора у складну структуру з яскраво вираженими наскрізними темами і образами. Визначаються поняття «інтертекстуальність» та «автоінтертекстуальність», демонструються приклади втілення зв'язку останнього виданого на сьогодні роману класика американського постмодернізму із його попередніми творами.

Ключові слова: інтертекстуальність, автоінтертекстуальність, мета текстуальність, постмодерністський роман.

Элементы автоинтертекстуальности в прозе Джона Барта.

Н. А. Лихоманова

В статье рассматриваются элементы автоинтертекстуальности в прозе Джона Барта, которые связывают отдельные романа автора в

сложную структуру с явно выраженными сквозными темами и образами. Дается определение понятиям «интертекстуальность» и «автоинтертекстуальность», демонстрируется связь последнего изданного романа классика американского постмодернизма с его предыдущими произведениями.

Ключевые слова: интертекстуальность, автоинтертекстуальность, метатекстуальность, постмодернистский роман.

The elements of autointertextuality in the John Barth's prose.

N. O. Likhomanova

In this article has been analyzed elements of autointertextuality in works of J. Barth, which are crucial to connect his works in one structure with noticeable themes and images. Also was defined such term as "intertextuality" and "autotextuality", was shown connection between his last works with previously published novels ("The Floating Opera", "Chimera", "Once Upon a Time").

Key words: intertextuality, autointertextuality, metatextuality, postmodern novel.

Поняття інтертекстуальності як міжтекстового зв'язку, текстового діалогу є усталеним у сучасному літературознавстві. Про історію та передісторію терміну написано достатньо, щоб визначити основні етапи інтересу до проблем міжтекстових відносин: теорії впливів та наслідувань (від ренесансного наслідування до теорії «сильного автора» модерніста Т. С.

Еліота), численні «сферологічні» вчення (наприклад, теорія Ю. М. Лотмана про семіосферу), діалогічна концепція М. М. Бахтіна, теорія «письма» Ж. Дерріда («Грамотологія» (1967) тощо. Важливим моментом інтертекстуального дискурсу є стаття Ю. Крістевої «Бахтін, слово, діалог і роман» (1967), що була написана під впливом праці М. М. Бахтіна «Проблеми змісту, матеріалу і форми у словесній художній творчості» (1924), у якій вводиться і обґрунтовується саме поняття.

Вивченню та висвітленню теорії інтертекстуальності присвячено праці таких дослідників як Ю. Крістева, Р. Барт, Г. Блум, Ж. Дерріда, Ж. Женетт, М. Ріффатер, І. Ільїн, О. Жолковський, І. Смирнов та ін.

Якщо такі форми міжтекстового зв'язку (за Ж. Женеттом) як інтертекстуальність, паратекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність та архітекстуальність достатньо висвітлені у літературознавстві, то питання теорії автотекстуальності та аналіз її проявів у художньому тексті є менш дослідженим.

Проблема автоінтертекстуальності досліджувалась у працях С. Бортник, С. Киричук, Н. Кузьміної, В. Просалової, Н. Фатєєвої, А. Філіппової.

Н. Фатєєва розглядає автоінтертекстуальність як «одну з форм авторської інтертекстуальності», що «утворює текстово-метатекстовий ланцюжок, взаємно інтегруючи значення один одного та експлікуючи поверхові семантичні перетворення кожного з них» [7, 91].

А. Філіппова розглядає міжтекстову взаємодію як результат усвідомленої стратегії автора всередині індивідуальної стильової системи, у якій автоінтертекстуальність є однією з сутнісних ознак концептуально-

мовленнєвої системи автора, що формується на основі світоглядних позицій, поглядів і уявлень [8]. Відповідно А. Філіппова розрізняє два види автоінтертекстуальності: «автоепітекстуальність» у формі авторського коментаря і авторської рецензії та «ризоматичну» - тематичним та образним взаємозв'язком текстів окремого автора [8, 7].

Як відомо, «безкінечність інтертекстуальності обумовлена безкінечністю самого тексту» (Р. Барт). І, якщо інтертекстуальність – це можливість виявити, прочитати текст у інших текстах, то автоінтертекстуальність – прагнення повернутися до власних попередніх текстів самим автором, зафіксувати «сліди» (Ж. Дерріда) попередньо створеного, надати завершеності єдиному гіпертексту творчості окремого письменника.

Метою нашого дослідження є виявлення елементів автотекстуальності у прозі сучасного американського письменника Джона Барта. Вивченню творчості цього автора присвячені роботи американських літературних критиків (Дж. Кеннар, Р. Шульц, Дж. Клінковіц, Дж. Джозеф, П. Тобін) та українських літературознавців (Т. Денисова, М. Коваль, О. Старшова). Аналізу елементів інтертекстуальності присвячене дослідження російського науковця І. Волкова [5].

Автоінтертекстуальність як стильова ознака творчості зустрічається не лише у авторів постмодерністської доби розвитку літератури. Подібні прояви можна простежити, наприклад, у творчості В. Фолкнера у його циклі романів про Йокнапатофу, герої якого пов'язані замкненим колом буття всередині єдиного всесвіту художнього тексту, створеного автором-деміургом. Або інтелектуальній прозі Х. Л. Борхеса, де «свій» стиль

представлений як «чужий», переопрацьований, концептуально опозиційний (наприклад, у новелі «Борхес і я»), і де весь корпус текстів автора є завершеним інтертекстом, який підтверджує, що «все на світі веде до цитати або до книги», а «легенди продовжують жити на рівні стилістичних прикрас» [4, 82]. Також у новелі «Богослови» аргентинський письменник дає своє визначення циклічності наративних структур : «... історія – це коло, і немає нічого, що не існувало б раніше і не буде існувати у майбутньому [4, 182], усе, що відбувалось колись, буде відбуватись і надалі, і «покоління за поколінням розповідають лише дві історії: про корабель, що збився зі шляху і кружляє Середземномор'ям у пошуках довгоочікуваного острова, і про Бога, розп'ятого на Голгофі» [4, 272].

Зауважимо, що у творчості Дж. Барта відсутня подібна система перехідних персонажів, яку ми бачимо у творчості О. де Бальзака чи В. Фолкнера, натомість присутні наскрізні мотиви, знакові образи, елементи самоіронії та самопародіювання. Відсутні також і елементи номінативної автоінтертекстуальності, які втілена у прозі Х. Л. Борхеса, І. Кальвіно, М. Павича.

Якщо інтертекстуальність тлумачити як метод прочитання, то автоінтертекстуальність є методом власне авторської інтерпретації у формі автопародіювання, автоцитування, авторемінісценції, можливістю акцентувати увагу читача на знакових елементах своєї творчості.

Такими знаковим елементом у прозі Дж. Барта є ідея вичерпаності літератури, яку американський письменник подає у праці «Література виснаження» (1967), а також інтерпретує у художній прозі. Роман «Одного разу: Плавуча опера» (1994) є зразком авторської саморефлексії до роману

«Плавуча опера» (1956) і своєрідним діалогом текстів, що говорять про сутність екзистенціального пошуку, сенсу буття і творчості, ролі автора у створенні тексту і визначенні сучасної літератури як «синтезу антитез».

«Гамлетівське питання безглузде», - вважає головний герой роману «Плавуча опера» і в подальших творах Дж. Барт дотримується цієї точки зору, оскільки сенс буття ілюзорний і життя може закінчитися будь-якої миті. Ще одним лейтмотивом творчості американського постмодерніста є захоплення наративним образом «Тисячі і однієї ночі»: життя триває, доки триває оповідь, що втілюється в останньому виданому на сьогодні романі «Кожна третя думка» (2011). Своє ім'я оповідач Джордж Ірвінг Ньюітт скорочує до аббревіатури ДжИН, спрямовуючи нас до свого попереднього роману «Химера» (1972), у якому в образі оповідача також інтерпретується образ Шахерізади як наратора та історії життя як наративу. Самоцінність слова і є метою пошуку автора цих двох романах: «ми маємо ключ, але не можемо відшукати скарб», «ніби ключ до скарба і є самим скарбом», «слова, що складаються з букв нашого алфавіту – ось де ключ» [3, 6]. Дж. Барт вказує на містичну складову словесного звучання: «Саме у словах міститься магія, таких як «абракадабра» чи «Сезаме, відчинись!», але магічні слова з однієї історії перестають бути такими у наступній. Справжня магія у тому, щоб зрозуміти, коли і для чого слово спрацьовує, трюк у тому, щоб вивчити трюк» [3,18].

У романі «Одного разу: Плавуча опера» (1994) Дж. Барт розмірковує над сутністю творчості і творчого вияву окремого письменника, розмірковує над тим, хто є автор тексту, і каже, що речення переходять в речення, з'являються книги, а він (автор) «лише натискає на Паркер». Ця тема бере свій початок із роману «Плавуча опера» (1956), у якому головний герой Годд

Ендрюс каже, що автор «завжди забагато вимагає у читача, кидає його у бурхливий потік, починаючи одразу ж з бурхливих подій, тоді як підводити до них треба обережно», оскільки історія одного окремого життя і є «плавуча опера», що може зникнути будь-якої миті [2, 11]. «Смерть літератури» є більш значимою, аніж смерть окремої людини (у даному випадку оповідача), багатозначність оповіді важливіша за багатозначність життя: «я поганий оповідач: ось написав фразу і одразу ж у ній знаходяться якісь метафори і приховані значення, які я разом з вами залюбки загнав назад, нехай прихованими і залишаються, але ж ось біда, повилазять інші, так що до самої історії ми можемо і не дістатися» [2, 12].

Ми знаходимо перегукування і продовження метатекстуальних розмірковувань у критичній статті професора Дж. Барта «Література наповнення» (1980) і у романі Дж. Барта-письменника «Кожна третя думка» (2011): «нехай для початку буде «Одного разу...» - чи такий початок вже зустрічався? Але, діставшись до жовтня життя, що було проведене у читачах, письменниках і професійних професорах літератури, де я вам візьму щось таке, що до сих пір не зустрічалось?» [1, с.173]. Знову звучить тема культурної насиченості і перенасиченості, яка тлумачиться як «вибух культури» (Ю. Лотман), той момент «різкого збільшення інформативності всієї системи», внаслідок якого «крива розвитку перестрибує на цілком новий, непередбачуваний і більш складний шлях» [6, 28].

Тема смерті і самогубства є наскрізно автоінтертекстуальною у прозі Дж. Барта: «абсурд життя і абсурд смерті рівноцінні». Екзистенціальні пошуки пародіюються, недосконалість світу пояснюється досконалою теорією Тодда, яку він називає «Роздумами» і яка знаходить свою подальшу інтерпретацію і в останньому романі автора «Кожна третя думка»: «якщо

довго чимось займаєшся, то виглядає так, що заняття це стає чимось самоцінним», однак виявляється, що «все це не самоцінне, а також і все інше, і раптом приходить розуміння загальної істини: ніщо, так, ніщо не самоцінне, так як всьому цінність лише надається, приписується зовні – нами, людьми [2, 184].

Таким чином, аналізуючи романи раннього періоду творчості Дж. Барта «Плавуча опера», «Химера», «Одного разу: Плавуча опера» і останній роман «Кожна третя думка», ми виявили елементи автоінтертекстуальності «ризоматичного» типу, які об'єднують твори автора у єдину художню цілісність наскрізних мотивів і образів.

1. Барт Дж. Всяко третье размышление: Роман в п'яти временах года/ Пер. с англ. С. Ильина. – СПб.: Азбука, 2012. – 224 с.
2. Барт Дж. Плавучая опера. Пер. с англ. А. Зверева. – М.: Азбука, 2012. – 320 с.
3. Барт Дж. Химера. Пер. с англ. В. Лапецкий. – М.: Азбука-Классика, 2013. – 352 с.
4. Борхес Х. Л. Проза разных лет. – М.: Радуга, 1984. – 320 с.
5. Волков И. В. Интертекстуальность и пародия в творчестве Джона Барта : Дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 Ростов н/Д, 2006 224 с. РГБ ОД, 61:06-10/878
6. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. – М.: Гнозис, 1992. – 228 с.
7. Фатеева Н. А. Интертекст в мире текстов. Контрапункт интертекстуальности. 3-е издание. — М.: КомКнига, 2007. — 280 с.

8. Филиппова, А.К. Автоинтертекстуальность как составляющая концептуально-языковой картины мира писателя (на материале фикциональных и нефикциональных текстов Томаса Манна) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А.К. Филиппова. – СПб., 2013. – 16 с.